

Наступність і перспективність у формуванні лінгвістичних понять учнів загальноосвітніх навчальних закладів під час вивчення морфології

*Дика Наталія Михайлівна, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри української мови Гуманітарного інституту
Київського університету імені Бориса Грінченка*

У контексті багатоаспектних завдань мовної освіти учнів загальноосвітніх навчальних закладів, перспективних напрямів розвитку вітчизняної лінгводидактики, пошуку шляхів оптимізації процесу формування лінгвістичної компетентності учнів достатньої значущості набуває роль учителя-словесника як носія кодифікованого варіанту української літературної мови, професійно компетентної особистості, що володіє високою культурою думки і слова, є вмільим ретранслятором думок.

Провідною стає необхідність у підготовці цілком грамотної людини з належним рівнем комунікативної компетентності, що ґрунтується на системі знань про мову, її граматичну будову.

Вивчення морфології в шкільному курсі української мови сприяє осмисленню школярами цілісності мови. Забезпечення безперервної мовної освіти учнів, глибоке опанування лінгвістичних понять школярами, сприятиме формуванню їхньої комунікативної компетентності, засвоєнню цілісної системи знань про мову, що стане необхідним підґрунтям для досконалого володіння нею.

Мета статті – висвітлення етапів формування лінгвістичних понять під час вивчення морфології.

Дослідження сутності лінгвістичного поняття як основи граматичної будови мови здійснювали В. Бабайцева, О. Бондарко, Б. Головін, Т. Гоголіна, О. Есперсен, О. Пешковський, А. Рубаєва, Ф. Фортунатов, Ф. Уракова, Л. Щерба та ін., праці яких висвітлюють систему сучасних концепцій на процес формування лінгвістичної термінології в учнів ЗНЗ та профільної школи.

Вивчення граматичних одиниць в українському мовознавстві висвітлено в працях І. Вихованця, К. Городенської, В. Горпинича, А. Грищенка, А. Загнітка, М. Леонової, М. Плющ, В. Русанівського та ін.

Окремі аспекти вивчення мовних понять розробляли вчені-методисти О. Біляєв, В. Мельничайко, С. Караман, М. Львов, М. Пентиліук, С. Омельчук, К. Плиско та ін.

Основу будь-якого навчального предмета становить система наукових понять, яка забезпечує розуміння й усвідомлене засвоєння закономірностей і правил. Поняття не просто слугує формою відображення дійсності, а й розкриває сутнісні характеристики речей, внутрішні, корінні модифікації, що визначають властивості предметів, їх суперечливу природу [1, 87].

Щодо логіки становлення лінгвістичних понять, то воно відбувається двома шляхами: поняття у процесі формування поглиблюються, уточнюються і узагальнюються, або ж усуваються, як ненаукові, на зміну їм виникають нові поняття, або ж доповнюються, модифікуються раніше вивчені. Наукові поняття здатні концентрувати розрізнені факти мови і стають орієнтиром усвідомленої практичної мовної діяльності особистості.

Програмами визначено державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів (рис.1.).

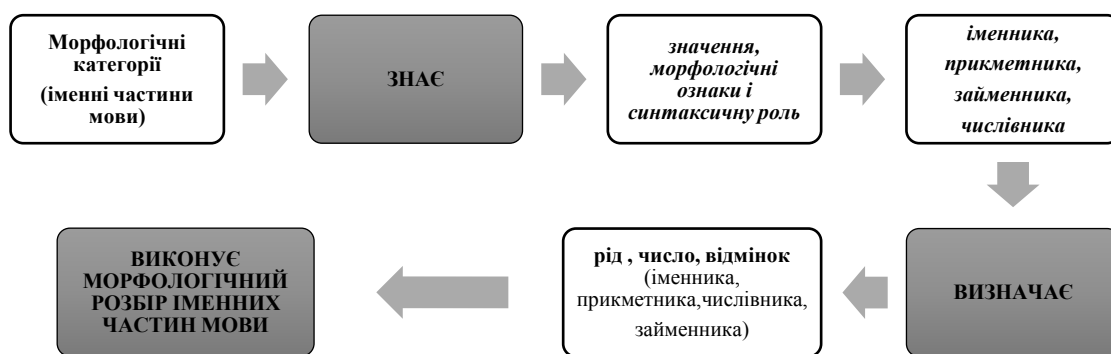

Рис.1. Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів у процесі вивчення граматики (Іменні частини мови: загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль)

Вивчення морфології має практичну спрямованість, адже відкриває можливості для розвитку мовлення учнів на основі засвоєння граматичних норм і правил, сприяє збагаченню словникового запасу учнів, розвитку культури усного і писемного мовлення. Повноцінне оволодіння основними морфологічними поняттями, такими, наприклад, як частини мови — лексико-граматичні класи слів, кожен із яких характеризується морфологічними, синтаксичними і лексико-семантичними особливостями — один з важливих

напрямів під час вивчення морфології, що забезпечує засвоєння школярами граматичної системи мови, лінгвістичної термінології, адекватно сприймається і розширює межі пізнання.

Опанування частинами мови шляхом виділення граматичних ознак слів, що належать до різних граматичних класів, розмежування родових і видових понять, класифікації морфологічних явищ спрямоване на удосконалення логічного мислення школярів. Над визначенням будь-якої частини мови потрібно працювати так, щоб учні усвідомили його логічну структуру. В учнів повинно скластися цілісне уявлення про найважливіші ознаки частин мови, тому у визначеннях за допомогою узагальнюючих таблиць як засобу інтенсифікації навчального процесу, насамперед дається вказівка на більш загальне родове поняття, складовою частиною, видом якого є те, що підлягає визначенню. Потім наводяться часткові але істотні ознаки, що обмежують обсяг лінгвістичного поняття і тим самим уточнюють, конкретизують його. Учителеві необхідно наголосити, що розрізнення частин мови за допомогою граматичних питань не є головним. Адже на одні й ті ж питання відповідають на різні щодо семантичної суті слова: на питання хто?, що? — іменники, займенники; на питання який? — прикметники, порядкові числівники, займенники; на питання чий? — прикметники, займенники, а контексті — форми іменників.

З іншого боку слова, що належать до однієї частини мови — прикметники, числівники, займенники і прислівники — відповідають на різні питання. У багатьох випадках граматичні питання, що можуть бути поставлені до слова не збігаються з смисловими питаннями, що визначають його зв'язок з іншими словами у тексті (кого? — батька, чия хата? — хата батькова; куди поїхали? — до батька, де зустрілися? — у батька), тому орієнтуватися тільки на граматичне питання, не враховуючи сукупності ознак лінгвістичного поняття, не можна, оскільки між фактами дійсності і фактами мови зв'язок не механічний, а діалектичний.

Вивчаючи нове поняття, необхідно зберігати цілісну структуру мови. Для керування процесом формування лінгвістичних понять, правильної організації пізнавальної діяльності учнів, необхідно чітко уявляти собі, що таке поняття, розуміти особливості процесу оволодіння ним та встановити умови, за яких засвоєння відбуватиметься більш результативно.

Організуючи роботу над формуванням понять, вчитель спирається на лінгвістичну природу досліджуваного поняття, на психолого-дидактичні особливості процесу засвоєння знань школярами, на взаємозумовленість мовного і розумового розвитку учнів, роль граматичних знань у мовній практиці.

У лінгвістичних поняттях узагальнені суттєві ознаки мовних явищ. Отже, процес роботи над засвоєнням поняття, насамперед, повинен включати аналіз певного мовного матеріалу з метою виділення істотних ознак досліджуваного явища. Учитель чітко визначає для себе його істотні ознаки поняття, з урахуванням програмних вимог, уточнює, з якими ознаками (істотними або несуттєвими) необхідно познайомити учнів, який теоретичний матеріал варто використовувати, які методичні форми, прийоми і засоби навчання (рис.2.).

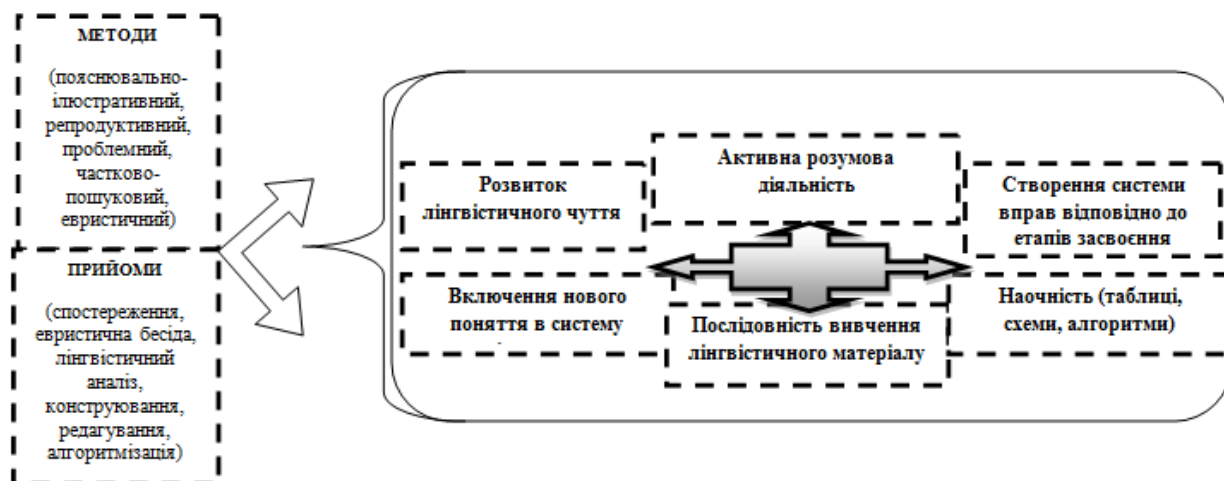

Рис.2. Методичні умови ефективної організації роботи над формуванням лінгвістичних понять в учнів ЗНЗ у процесі вивчення морфології

Для забезпечення високого рівня засвоєння учнями лінгвістичних понять потрібно знати не тільки особливості процесу засвоєння, але й шляхи здійснення відповідно до конкретних умов та етапів, які висвітлено нижче.

Після демонстрування учням різних мовних явищ, шляхом пошукової роботи, яка спрямована на розпізнання нового лінгвістичного поняття поряд з раніше вивченими (*перший етап роботи над поняттям*) і процесу аналізу мовного матеріалу будуть виділені істотні ознаки досліджуваного поняття (*другий етап роботи над поняттям*), необхідно встановити між ними зв'язок, співвіднести їх між собою, як властивості одного і того ж поняття, ввести термін (*третій етап роботи над поняттям*).

Введення терміна та розкриття його характерних ознак ще не гарантує розуміння поняття учнями. Необхідно, щоб учні вміли точно формулювати визначення поняття і переносити ознаки поняття на новий мовний матеріал, тобто вміли розпізнавати досліджуване поняття і застосовувати знання в мовній практиці. Тому на *четвертому етапі* проводиться робота над точністю формулювання визначення, на *п'ятому* — вправи на розпізнання досліджуваної категорії серед інших; в учнів формуються вміння оперувати поняттям з метою вирішення практичних завдань (для точного вираження думок, правильного оперування лінгвістичним поняттям).

Показниками засвоєння морфологічного поняття є:

- ✓ знання, що допоможуть відрізнити дану категорію від схожої;
- ✓ уміння застосовувати правила та наводити приклади;
- ✓ навички користуватися знаннями в ситуаціях творчого характеру.

Добираючи вправи, слід урахувати не тільки зміст матеріалу, але і характер та форму виконання завдань (усна, письмова), сполучення вправ, послідовність за рівнем знань (від простих до складних). Щоб досягти мети важливо дібрати таку вправу, яка дозволяла б забезпечити застосування на практиці здобутих теоретичних знань. Мовленнєва практика має слугувати завершальним етапом, а кількість практичних завдань і вправ повинна бути оптимальною. Правильно сформований понятійний апарат впливає не лише на розвиток інтелектуальних здібностей та моральних якостей учнів, а й передбачає ще одну якісну закономірність: засвоївши основи граматики, школярі легко сприйматимуть зміст інших розділів мови.

Вивчення лінгвістичних понять з морфології відзначається посиленням прикладним спрямуванням, зрощенням теорії і практики, усвідомленням понять не тільки за допомогою мисленнєвих процесів, а й через мовленнєві дії за допомогою традиційних та інтерактивних методів навчання.

Тому результативність навчання в сучасній школі вимірюється і мовними знаннями, і рівнем прикладної підготовки, вільним володінням термінологією, потребує алгоритмізації навчального матеріалу та систематичної роботи над ним.

Список використаних джерел

1. Войшвилло Е. К. Понятие как форма мышления: логико-гносеологический анализ / Е. К. Войшвилло. — М.: Изд-во МГУ, 1989. — 239 с.
2. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / Колектив авторів за редакцією М. І. Пентилюк: М. І. Пентилюк, С. О. Караман, О. В. Караман та ін.. — К.: Ленвіт, 2004. — 400 с.
3. Омельчук С. А. Психологічні передумови формування дослідницьких здібностей учнів основної школи в процесі вивчення морфології української мови / С. А. Омельчук // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки: зб. наук. праць. — 2010. — № 22 (209), частина II. — С. 99—104.
4. Українська мова: Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О., Зяблюк М. П. та ін. — [2-ге вид.]. — К.: Вид-во «Укр. Енцикл-я» ім. М. П. Бажана, 2004. — 824 с.
5. Українська мова. 5—12 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів / укладачі: Г. Т. Шелехова, В. І. Тихоша, А. М. Корольчук, В. І. Новосьолова, Я. І. Остаф; за ред. Л. В. Скуратівського. — К.: Ірпінь: Перун, 2005. — 176 с.